

САМУР

№ 10 (364) 2023-йисан 30-ноябрь

Онлайн

1992-йисан январдилай акъатзава

www.samuronline.com

И ЧИЛ ХАЙИ ДИГЕ Я

АЛИРЗА САИДОВ

АШКЪИНИ ВАТАН

Вучда на вацукай, алай туьнт фири,
А вацун яд хуьдай гьуьлер тахьайла?
Вучда на рикликай, илифдай вири,
А риклин рак хуьдай вилер тахьайла?

Дуьньядал гьакьикьи ала тек кьве сир:
Сад ашкьи, муькуьди Ватан тушни бес?
Ашкьи хуьз гьазур я гьатта лукI, есир –
Ватан хуьз гьазурди виждан тушни бес?

Вучда на и кIвалин девлетдикайни,
Ви кьулав цай хуьдай дустар тахьайла?
Вучда на Ватандин сергьятдикайни,
А царцел ви риклин постар тахьайла?

Шумудра, кIамаш, ви гатурай за рак?
Ван кьведай са ябни тахьайла вучда?
Фу кIанз вун фейила чарадан хьрак,
Саламдиз саламни тахгайла вучда?

Вучда на ви сусан буйдикай тIарам,
Вун адаз вафалу аскер тахьайла?
Акатда эхир ви ашкьидик гьарам,
Ви хура итимдин жигер тахьайла.

КIаниди маса гуз алакьдай дуду,
Ватанни маса гун четин яни ваз?
Яд чилер женнет хьиз аквазвай жаду,
Ви чанни маса гун четин яни ваз?

Вучда на душманди ягьайла ви пел
Жаваб гуз алакьдай кьве гьил тахьайла?
«Игит хьиз пуч хьана» лугьудай са тел
Хкидай са уьлкве, са чил тахьайла?

Ашкьини Ватан я дуньядин кьве сир.
Ашкьи ваз лянетна фейитIа вучда?
Хайи чил гадарна хьайила есир,
Ватандин лянетдик кьейитIа вучда?!

Дагъустан Республикадин
Кьурагь райондин
КIирийрин хуьр

ЧИ КЪЕГЪАЛ РУХВАЯР

МИРЗА АЛИ

Машгур алим, шаир, сиясатчи ва лукьман Мирза Али ал-Ахтыдикай кхьей урус, немец ва ингилис авторри адаз «Алимрин алим» тIвар ганай. Лезги, араб, фарс ва туьрк чIаларалди шиирар кхьей адаз Дагъустандин халкьарин са шумуд чIални дериндай чидай.

Гзаф алакьунар авай лукьман тир Мирза Алиди Кьафкъаздин дяведин вахтунда урусрин вишералди залан хирер алай аскерар сагьарнай. Император I Николая алимдиз разивал кьалурун патал лагьанай: «Кьуй вичиз вуч кIанзавагIа тIалабрай». Мирза Алиди ихьтин жаваб ганай: «Жув паталди заз затIни кIандач. ЖедатIа па чагьди зи халкь 10 йисуз налогрикай азад авурай». I Николая адан мурад кьилиз акьудна 10 йисуз лезгийривай налогар кьачуначир.

ГЪАЖИ МУРТУЗ

Имам Шамилалай гуьгьуьниз адан кIеви дуст, Кьиблепатан Дагъустандин лезгийрин имам Гъажи Муртуз агьади вад йисуз – 1859-1864-йисара урус чапхунчийрихь галаз женг да-вамарнай. Адан регьбервилик кваз лезгийри 26 гьилера генерал Врангелан кьушунрихь галаз дяве авунай. А ягьунрин вахтунда урусрин 900 аскер

ва 20 офицер гьелек хьанай. Санлай Гъажи Муртуз агьади хь галаз ягьунра урусри 100-елай гзаф офицерар ва 6 агьзур аскерар квадарнай.

Императордин генералри чпин рапортра кхьенай: «Текдиз амуькнавай пеленгдиз ухшар тир Гъажи Муртуз агьади тIимил кьуватралди чи кьушунриз басрухар гуз эхирдалди женг чIугвазва». Женгера адахь галаз 4 агьзур лезгийр амуькнай. ГьакI ятIани ам урусрин 30 агьзур аскердин хура акьвазнай. Пуд юкьуз кьиле фейи дяведа вичел залан хирер хьайи Гъажи Муртуз агьа чапхунчийрин гьиле гьатнай.

1864-йисуз Тифлидин дустагьда кьегьал имамдин портрет чIугур урусрин художник Л.Ф.Верещагина адан гьакьиндай икI кхьенай: «Гъажи Муртуз агьа гзаф женгчи, гафунилай элячI тийидай, гьазаблу бунтунин регьбер тир».

МУРАД КАЧАЕВ

Ватандин Чехи дяведин йисара агьзурралди лезгийри фашистрихь галаз игитвилелди женг чIугунай. Чи шумудни са кьегьал рухваяр Советрин Союздин Игитвилин тIварцIиз лайихлу хьанай. Лезги генералри дивизийриз регьбервал ганай.

Чи кьагьриманвиллин тарихдин цийи чинар кхьей кьегьалрикай сад Мурад

Качаев я. Дяведин йисара 346-дивизи-ядин 126-полкунин разведчик Мурад Качаева 1943-йисан октябрдалди (вич гьелек жедалди) немсерин арадиз физ, са-сад кьаз полкуниз 2 агьзур кьван фашист гьанай. 1975-йисуз чапдай акьатай «Горцы-солдаты России» ктабда кхьенвайвал, М.Качаев виридалайни гзаф немсерин офицерар есирда кьур разведчик я.

ЗАКИДИН РАМАЗАНОВ

Гзаф йисара Нью-Йоркдин микро-биологиядин меркездиз регьбервал гайи, 51 йиса аваз вичин дуьнья де-гишарай академик Закидин Рамазанова дуьньядин илимдик пай кутунай. Ам Нобелан премия кьачуз лайих тир алимрин жергеда авай.

З.Рамазанов са шумуд уьлкведин милли академийрин академик, Лу-изианадин, Мичигандин, Канаррин кьурамагрин Лас-Пальмасдин, Испаниядин Мадриддин университетрин профессор, Европадин биологиядин илимдай международный премияр гудай президиумдин узьви, Америкадин Садхьанвай Штатрин биологиядин илимрин рекьяй милли корпорациядин президент тир.

Алай вахтунда дуьньядин 120-далай гзаф университетри академик Закидин Рамазанован лекцийрикайни илимдин кIвалахрикай менфят кьачузва.

ЧІАЛАН ЖЕНГЧИ

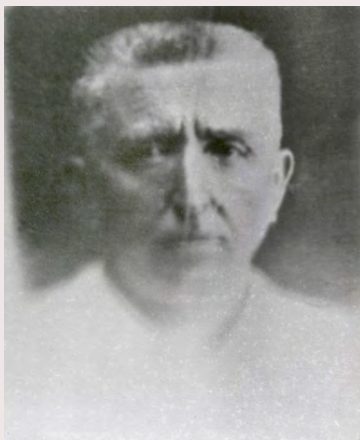
Играми редакция! За кве гзафбуру рикелай ракурнавай чи чІалан са женгчидикай – Абдулқадир Алқвадарвидикай кхъизва. Жуван гъиле гъатай бязи делилрай аквазвайвал, ам вичикай чІехи са ктаб кхъена кІанзавай кас я. 1885-йисуз Куьре округдин Алқвадар хуьре дидедиз хъайи Абдулқадир чи машгур алим Гъасан Алқвадарвидин гъвечи стха Мегъамед эфендидин хва я. Вичин «Асари – Дагъустан» ктабда Гъ.Алқвадарвиди Мегъамед эфендидикай икІ кхъенва: «Алай вахтунда чи Куьре округдин суддин къади (дуванбег-ред.) тир зи хайи стха Мегъамед эфендини дерин чирвилер авай алим я. Ада са къадар илимар чирнава ва вични ам гъахъадалат кІандай кас я».

Вичин бубадивайни имидивай сифтегъан чирвилер къачур Абдулқадир араб ва туьрк курсар акъалтІарна, Дербентда ва Темир-Хан-Шурада урус чІал чирнай. 1904-йисуз Гуржистандин Гори шегъерда муаллимвилдин семинария акъалтІарай Абдул-

къадира вичихъ галаз санал кІелай Уъзейир Гъажибеговахъ галаз дуствал авунай. Семинария кьилиз акъудай кумазни КІара муаллимвал авур ада ина кІвалахай вахтунда машгур композитордихъ галаз генани кІевелай дуствилин алакъа хвенай.

Къве йисалай Дагъустандиз хтай жегъил муаллимди Ахцегъин къве синифдин мектебдиз регъбервал ганай. Урус чІалал тарсар гузвай и мектебда ада сифте яз аялриз лезги чІал чирдай алава сятарни тайинарнай. 1908-йисуз жегъил муаллимди аялар зегъметдал вердишарун патал мектебда пешекарвилдин кархана кардик кутунай. Ина кІелзавайбуруз ракурн устІар, харат, токаръ, чатун устІар хътин пешеяр чириз гатІуннай. Гуьгъуьнлай и тежрибадикай вири Дагъустанди менфят къачунай.

Абдулқадир Алқвадарвиди Ахцегъа кІвалахай йисара адан тІалабуналди ина цІийи эцигунар кьиле тухвана мектеб гегъеншарна ва яргъал хуьрерай къезвай аялар патал интернат арадал

гъана, гъакІни дишегълияр патал кьилди мектеб кардик кутуна. Ада сифте яз дидед чІалал элифрин ктаб туькІурна чапдай акъудун патал Дагъустандин регъберрин вилик месэла къарагъарна. Гуьгъуьнлай и кар кьилиз акъудун аданни Гъажибег Гъажибегован хиве тунай ва 1928-йисуз абур санал лезги алфавит чапдай акъуднай. Гъа йисан 21-июлдиз А.Алқвадарвиди «ЦІийи дунья» газетда чап хъайи вичин «ЦІийи гьуруфат, цІийи везифа-

яр» макъалада хайи чІал чирунин ва вилик тухунин рекъер къалурна. Гъа са вахтунда адан «ЦІийи лезги элифар ва эвелимжи кІелдай ктаб» тІвар ганвай тарсарин ктабни басма хъана. Гуьгъуьнлай ада яшлугуруз дидед чІал чирдай тарсарин ктаб чапдай акъудна.

ДатІана лезги чІал хуьн ва вилик тухун патал женг чІугур Абдулқадирай чи машгур алим Гъалиб Садыкъиди икІ кхъенай: «1931-йисуз зун Абдулқадир Алқвадарвидин шакІурт тир. Ада чаз дидед чІаланни урус чІалан тарсар гузвай. Авайвал лагъайтІа, за а чІавуз хайи чІалаз са акъван фикир гузвачир ва гъавилай шиирарни маса чІалал кхъизвай. Садра за жуван шиирар Алқвадарвидиз къалурна. Ада ягъанатдин хъвер авуна лагъана: «Ни хайи чІал кваз къазвачтІа, адан кьимет чат кепекни туш. Чи чІалал кхъихъ, а чІавуз за ви шиирар кІелна жуван фикир лугъуда».

Гуьгъуьнлай А.Алқвадарвиди Дагъустандин Халкъдин Маарифдин Комиссариатдин инспек-

торвиле кІвалахнай. И ва маса жавабдар къуллугъар кьилиз акъудай адан алахъунар себеб яз Дагъустанда муаллимар хъсан дережадихъ агакъардай институт кардик кутунай. Магъачкъалада маарифдин кІвалахдаррин меркезни гъадан теклифдалди арадиз гъанай.

Ватандин ЧІехи дяведин йисара мектебра муаллимар агакъзавачир. Гъавилай Абдулқадир Алқвадарви вичин чІехи къуллугъдилай гъил къачуна Къасумхуьре муаллимвал ийиз хтанай. Ина ада бубаяр дяведиз фенвай аялар хуьдай кІвал арадиз гъана абуроз тарс ганай. 1944-йисуз вичин дунья дегишарай А.Алқвадарви кучукдайла кьунши районрайни агъзурралди инсанар атанай. Гъайиф къведай кар ам я хъи, Дагъустандин талукъ идарайри икъван гагъди халкъдин и кьегъал хчин тІвар гъамишалугъ рикІера амукъдайвал авун патал са карни кьилиз акъуднавач.

Тамилла БЕКЕРОВА,
Дагъустан Республикадин
Дербент шегъер

КВАДАРТІЙИН

Играми редакция! Куьне чи тарихрикай газетдиз акъудзавай макъалайри чаз чун вуж ксар ятІа, гъихътин халкъ ятІа чирдай мумкинвилер гузва. Заз къванерал алай чи къадим кхъинрикай лугъуз кІанзава. Куьне «Самурдиз» и месэладиз талукъарнавай макъалаяр тІимил акъуднавач. Абурукай са шумуд зи рикІел хъсандиз алама: «АрхитІрин дегъ гелер», «Къванерин сирер чирин», «Къадим гуьмбетар» ва маса-

бур. Дагъустандин лап яргъа хуьрерикай тир АрхитІрикай кхъенвай макъалада куьне чи эрадин III виш йисарин эвелра эцигнавай алпан килисадин амукъайрикай, а девирдин къванерал алай кхъинрикай, нехишрикай малуматар ганай.

Ахцегъ райондин Кара-Куьре хуьруьн X виш йисара эцигнавай мискІин Дагъустандин археологиядин къадим гумбетрикай я. Адан сифтегъан эцигунрикай амайди 6 дестек я. Абурун гъар садан къакъанвал 3,6 метрдив агакъзава. И къуд пипІен дестекар чкадин къванерикай эцигнава ва винел пад

сувагънава. Сувагъдал набататрин, геометриядин фигурайрин ва чкадин акунрин нехишар атІанва.

Дестекрал алай араб кхъинар шумуд йисар тир кІелиз тежез. Сифте яз а кхъинар машгур лезги алим, тарихдин илимрин доктор, профессор Амри Шихсаидова кІелна. Вири кхъинрин вини кьиле Къуръандай гафар ава: «Я Аллагъдихъ ягъайбур, Аллагъдикай кичІе хъухъ ва къуватлу гаф лагъ». Кхъинрай мискІин Гъасанан хва Исгъакъа эцигнавайди малум жезва.

Гъа инал лугъун хъи, къванерал алай кхъинар чи эпиграфикадин тІимил чирнавай хел ятІани, икъван гагъди чаз абурай гзаф лезги тарихар чир хъанва. И рекъай машгур алимар Л.И.Лаврова ва А.Р.Шихсаидова тухвай кІвалахар рикІел кхун бес я. Абурун куьмекдалди чав Рича, Гелхен, Хнов хътин хуьрерай, гъакІни Къурагъай, Ахцегъай ва маса чкайрай жагъай къванерал алай кхъинрай чи халкъдин арабринни монголрин девирдихъ галаз алакъалу тарихрикай са къадар марагълу малуматар агакънава.

Хнов хуьруьн XII виш йисариз талукъ са саркофагдал (нехишар ва арабдалди кхъинар алай сурун къванцел) кхъенва: «Умуьр чІур жезва,

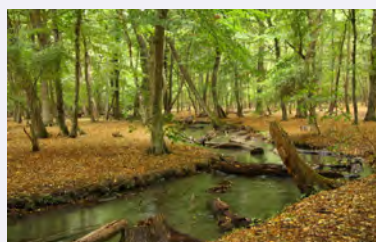
вахт лагъайтІа, цІийи жезва». Тарихчийри и кхъинар арабри хуьруьз басрух гунихъ галаз алакъалу ийизва. Магъмуд Хиналугъвиди вичин «XIV-XV виш йисара Дагъустанда ва Ширванда кьиле фейи вакъияя» ктабда кхъенвайвал, Къурушдал, Хнова ва маса лезги хуьрера араб девирдиз талукъ гзаф саркофагар ава. И делил 1874-йисуз Къурушрин хуьре хъайи академик А.Беккерани тестикъарнай. Гуьгъуьнлай и хуьруьн XIV виш йисариз талукъ са сурун къванцел алай кхъинар винел акъатна: «Монголрихъ галаз женгина телеф хъана».

Играми редакция! Алай вахтунда чна къванерал алай кхъинар кІелдай пешекарар агудна кІанзава. Къайгъу къалур тавуртІа, чи X-XV виш йисариз талукъ саркофагарни квахъда. Им чи гзаф тарихар квахъда лагъай чІал я. Мумкин ятІа, «Самурди» «Тарихар квадар тийин» рубрика кардик кутуна и месэлайрикайни кхъирай. Заз чиз, и кардив рикІ кунивди эгечІдай пешекарар жагъун тауна жеч.

Мурсал ГЪАЖИМЕГЪАМЕДОВ,
Дагъустан Республикадин
Магъачкъала шегъер

ТАМАРИН КЪАЙГЪУДА ЖЕН

Играми редакция! Куьне Самур вацІукай кхъенвайвилей зи рикІел Самурдин тамар хтана. Вучиз лагъайтІа тІебиатди чаз бахшнавай и тай авачир хазина мад рикІелай ракурнава. Са шумуд йис инлай вилик Самурдин тамарин месэла къарагъарайла гъам талукъ идараяр, гъамни чкадин агъалияр са вуч ятІани ийиз алахънай. Ахпа вучиз ятІани вири крар гъафи-сафи хъана.

Зи рикел хъсандиз алама. 2014-йисуз «Планета хкатайрикай михъин» тІвар ганвай виридуньядин акция кьиле фейи вахтунда инсанрин рикІел Самурдин тамарни хтанай. Хайи чилин таъсиб чІугун, адан къайгъудик хуьн виридан буржи тирди чпин краралди субутиз алахъай лезги ватанпересри Самурдин тамарин къерехда экІя хъанвай яшайишдин ва ял ягъидай чкайрай 10 тондилай гзаф хкатаяр кІватІнай. И кардик «Дагъустан» къурухдин ва «Газпромтрансгаз» ООО-дин кІвалахдаррини къуьн кутунай. Хтут, Билбил хуьрерин, Мегъарамдхуьруьн райондин Приморск поселокдин мектебрин аялри ва

Самурдин тамариз гуьзчивал ийизвай инспекторрини михъивиллин краа мукъувай иштиракнай.

КІвалахар кьилиз акъудайдалай гуьгъуьнлиз Приморск поселокдин аялри акциядин иштиракчийриз экология хуьнин важубливиллиз талукъарнавай марагълу сегъеняр къалурнай, «Газпромтрансгаз» ООО-дин кІвалахдарри суваб кар кьилиз акъудайбуруз савкъатар вуганай. Им лугъуз тежедай къван хъсан мярекат тир. Гъайиф хъи, фад рикІелай алудна.

Алай вахтунда Самурдин тамариз генани мукъувай къайгъу къалурна кІанзава. Кайгъусузвилдин нетижада 15 жуьредин гъайванар, 40 жуьредин къушар СССР-дин ва РСФСР-дин Яру ктабра гъатна. Самурдин тамарин майданар пудра тІимил хъана. Гъавилай ина экологиядин жигъетдай гъалар хъсанарун патал вири жуьредин алахъунар авуна кІанзава. И ниятдалди заз «Самур» газетдин куьмекдалди жуван ватангълийриз эвер гуз кІанзава: «Ша чна Самур вацІни Самурдин тамар хуьнин кардик къуьн кутан. Кваз такъуртІа, чи хайи чилер баянлухдиз элкъведа. ТІебиатдиз жуван дидедиз хъиз къайгъу къалурин, хайибур!»

Алдер ШАГЪМУРАДОВ,
Дагъустан Республикадин
Мегъарамдхуьруьн район

QARABAĞ XANLIĞI VƏ LƏZGİLƏR

Ləzgilərin Qarabağla bağlılığı qədim dövrlərdən başlanır. Tarixi məxəzlərdə göstəriləyi kimi, Qafqaz Albaniyasının bəzi ləzgi tayfaları XI əsrin ortalarında hətta Qarabağ ərazisində yaşamışlar. Məlik şahın hakimiyyəti dövründə, 1048-ci ildən başlayaraq onlar Dağıstanın dağ vadilərinə tərəf sıxışdırılmış və həmin ərazilərdə məskunlaşmışlar (**Vax: А.Щепотьев. О спорных кавказских территориях, на которые имеют права самоопределившиеся Азербайджанские тюрки. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının xəbərləri. Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası. 1990, №2**). Buna baxmayaraq, ləzgilər Qarabağla əlaqələrini kəsməmiş, müxtəlif dövrlərdə onun müdafiəsinə yaxından kömək göstərmişlər.

Ləzgilər hələ Qarabağ xanlığına bənzər iranlılardan azad etməkdən ötrü döyüşlərə atılmışdılar. 1722-ci ilin hadisələrini qələmə alan alban tarixçisi Yesai Həsən Cəlalyan yazmışdı: "Qışın çayları dondurmuş soyuqları başa çatanda və baharın ilıq nəfəsi duyulanda ... onlar (ləzgilər) ikiqat çox qüvvə ilə cənuba, Muğan düzünə tərəf yeridilər və Kürə Arazın qovuşduğu yerdə düşərgə saldılar. Çardaxçı adlı bir İran sərkərdəsi də özünün böyük qoşunu ilə Bərgüşad (indiki Füzuli rayonunda kənd – M.M.) ətrafında yerləşmişdi. Elə bir cəfə ləzgilərin gəldiyini bilən kimi, o, qoşunu ilə düşərgəsindən yoxa çıxdı. Döyüşkən və qəddar ləzgilər isə Bərgüşada qəddər yeriyib Dizaka (Dağlıq Qarabağda ərazi – M.M.) getdilər, onun dağlarını və düzənliklərini ələ keçirdilər" (**Есан Хасан – Джалалян. Краткая история страны Албанской (1702-1722 гг.). Баку, 1989. с.29**).

Tarixçilərin yazdıqları kimi, ləzgi sərkərdəsi Hacı Davudun qoşunu təkcə bir gün ərzində Qarabağın Qarqar çayından Tərtər çayına qədər olan bütün ərazilərini işğalçılarından azad etmişdi. O vaxt ləzgilərin cənuba yürüşünü bəzi tarixçilər "Səfəvi imperiyasını daha da sarsıdan döyüşlər" adlandırmışdı. İrandakı rus səfiri S.Avrarovun yazdığı kimi, bu döyüşlərdən sonra "səfəvi imperiyası parçalanıb yox olmağa başladı. Bir tərəfdən Şimaldan ləzgi hakimi Davud bəyin cənuba doğru yeriyərək, şah qoşunlarını ard-ardınca məğlub etməyə uğratması və İran sərhədlərinə doğru irəliləməsi, digər tərəfdən Mir Mahmudun yeni qüvvə toplayaraq İsfahan ətrafında İran qoşunlarını məğlub etməsi imperiyanın sonunun yaxınlaşdığını xəbər verirdi (**Vax: Архив внешней политики России (АВПР), ф.СРП. оп.77/1, 1722, д.2, л.8 об.**).

Ləzgilər ikiqat az qüvvə ilə şahın 30 minlik qoşununu darmadağın edərək Bərdəni də azad etmişdilər (**Vax: Dağıstanda usmilərin döyüşləri və iranlılarla bağlı hadisələrin (döyüşlərin) tarixi. Ərəb dilində. Dağıstan Tarix, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun əlyazmaları fondu. F.1, siyahı 1, iş 287, vərəq 16**). Yesai Həsən Cəlalyan bu hadisəni bir qədər təfsilatı ilə qələmə alaraq yazmışdı: "Mahir, təcrübəli ovçulara bənzər onlar (ləzgilər – M.M.) səssizcə böyük çayın (Kürün – M.M.) sahilinə gəldilər və bir gecədə o biri sahilə keçdilər...

Onlar (farslar) tələsmədən döyüşə hazırlaşdıqları vaxt digərləri (ləzgilər) onlara zərbə

endirib darmadağın etdilər". (**Есан Хасан – Джалалян. Краткая история страны Албанской (1702-1722 гг.). Баку, 1989. с.29**).

Bu faktı digər tarixçilər də təsdiq edir və göstərir ki, 1721-ci ilin payızında işğalçıları Tərtər və Xaçen çayları boyunca təqib edən ləzgilər 1722-ci ilin yazında Qarabağda, məhz Dizakda, Varandda və Xaçendə onları tamamilə darmadağın etdilər (**Vax: Левинтов В.Н. Очерки по истории Азербайджана в XVIII веке. Баку, 1948. с.68-74**).

Ləzgilərin Qarabağdakı döyüşləri erməniləri böyük təşvişə salmışdı. Rus tarixçisi S.M.Solovyov yazmışdı: "1722-ci ilin sonunda Tiflisin erməni yepiskopu rus imperatoruna məktub göndərərək bildirmişdi ki, yüz min silahlı erməni imperatorun ayaqlarına düşməyə hazırdır, qoy rus ordusu ləngimədən Şamaxıya gəlsin. Əgər qoşun 1723-cü ilin martına kimi gəlməsə, ermənilər ləzgilər

tərəfindən tamamilə məhv ediləcəklər (**Vax: Соловьев С.М. История России с древнейших времен. В 8 кн. М., Кн.1. Т.17-18, с.390**).

Eyni zamanda ordusu darmadağın edilmiş İran şahı "Ləzgiləri məhv etmək üçün beş xanın, Şirvan hakimi Həsən Əli xanın və hərbi rəislərin rəhbərliyi altında qırx minlik şeytənbənzər döyüşçüdən ibarət qoşun yığaraq döyüşə göndərdi. Onlar Tiflisə Gəncə arasındakı geniş düzənlikdə çadır qurdular. Ləzgiləri qırmağı qət edəndə bu, həmin tayfaya məlum olur və ləzgilər səhər tezdən qızılbaşların ordusunun üzərinə hücumə keçərək, adı çəkilən hərbi rəisləri, xanları, yüksək mövqeli adamları, döyüşçülərin əksəriyyətini qırır, qalanlarını əsir alır, onların qoşununu tar-mar edir, bütün əmlakı, xəzinəni, əşyaları və mal-qaranı ələ keçirirlər. Öldürülənlər o qədər çox idi ki, meyitlərin üfunətindən nə insanlar, nə vəhşi heyvanlar düzənlikdən keçə bilirdi, nə də quşlar uça bilirdi. İnsanlar isə bu qısa yoldan istifadə etməyi tərgitdilər" (**«Кайме» Бедреддинзаде Али бей. Известия Академии Наук Азербайджанской ССР. Серия истории, философии и права, 1988, №3, с.71-76**).

Cəsurluğu ilə seçilən ləzgilər Qarabağ xanlarının da diqqətini cəlb etmişdi və onlar lazım gəldikdə Ləzgistanın hərbi yardım alırdılar. O vaxt Rusiyada ləzgilərin ölkəsi həm də "Lezginiya" adlandırıldığından Qarabağ tarixçiləri bu sözü Azərbaycan dilinə uyğun bir terminlə - "Ləzgiyyə" sözü ilə əvəz etmişdilər. 1819-1894-cü illərdə yaşamış, Mirzə Adıgözəl bəydən sonra Qarabağ tarixinə dair Azərbaycan dilində əsər yazmış ikinci müəllif sayılan Mirzə Mehdi Xəzani özünün "Kitabi-tarixi-Qarabağ" kitabında "Ləzgiyyə" terminindən daha geniş istifadə edib.

Ləzgilərlə dostluq edən saray əyanları, qo-

şun başçıları, hətta uzun illər İbrahim xanın vəziri olmuş, "Qarabağ tarixi" əsərini qələmə almış Mirzə Camal Cavanşir (1773-1853) də ləzgi dilini öyrənmişdi. 1855-ci ildə Mirzə Camalın əsərini rus dilinə çevirərək "Kavkaz" qəzetində dərc etdirmiş məşhur alim Adolf Berje yazmışdı: "Mirzə Camal fars, ərəb və osmanlı dillərindən başqa avar və ləzgi dillərini də bilirdi" (**"Kavkaz" qəzeti №61-69, c.1855-ci il**).

İbrahim Xəlil xan öz hakimiyyəti dövründə (1760-1806) həmişə ləzgilərə arxalanmışdı. XIX əsr tarixçisi Mir Mehdi Xəzani özünün "Kitabi-tarixi-Qarabağ" əsərində yazmışdı: "Hər vaxt ki, zərur və dərğah olurdu. Dağıstan vilayətindən Ləzgi qoşunu cəm edib Ümmə xanın və sair sərkərdələrinin ittifaqı ilə Qarabağa gətirib hər yerdə ki, qoşun göndərmək lazım olanda öz övlad və əqrabalardan dahi sərkərdə töküb Qarabağ qoşunu ilə müttəfiq göndərərək, düşmənlərə tənbeh və guşmal edəndi, özünə müti və münqad qılırdı" (**Mir Mehdi Xəzani. "Kitabi-tarixi-Qarabağ". Qarabağnamələr. Bakı, 1991. səh. 126**).

Qarabağ xanı ləzgilərin iştirakı ilə həyata keçirdiyi hərbi yürüşlərdə həmişə qalib gəlirdi. Onun Qarabağ vilayətinə yürüşü ilə əlaqədar Qarabağ tarixçisi Həsən İxfə Əlizadə özünün "Şuşa şəhərinin tarixi" kitabında bu cəhəti xüsusilə vurğulamışdı: "... İbrahim Xəlil xan qonşu xanlarla dostluq və ittifaqda qohumluq və girov mübadiləsi üsullarından da istifadə edirdi... Zərurət zamanı ləzgilərdən ibarət cəsur əsgərlər qarabağlıların köməyinə gəlirdilər. Bir çox hallarda İbrahim Xəlil xan Car-Balakəndə ciddi yardım almışdı. O, dağıstanlıların köməyi ilə Qarabağ vilayətinə səfər etmiş və müqavimət göstərən Kürdəşti alt-üst etmişdi. Həmin döyüşdə İbrahim Xəlil xan Kürdəst hakimi Mustafa xanı əsir etmişdi. İbrahim xanın Şahsevənə, Xoya, Naxçıvana, Gəncəyə və başqa vilayətlərə səfərlərində də Car-Balakən ləzgiləri iştirak edib şücaət göstərmişdilər" (**Həsən İxfə Əlizadə. "Şuşa şəhərinin tarixi". Qarabağnamələr. Bakı, 1991. Səh.324**).

Bəzən ləzgilər aylarla Qarabağın müdafiəsində dururdular. Xurşudbanu Natəvanın yanında xidmət etmiş şair və ictimai xadim Mirzə Rəhim Fəna (1841-1929) yazmışdı: "1199-cü ildə (1784) Qubalı Fətəli xan həm Qarabağ üzərinə qəravül qəsdilə gəlib və qarət edibdir. Avarlı Ümmə xan ki, o vaxt İbrahim xana qız verib, onunla həqqi-qərabəti var imiş, bu xəbəri eşidib İbrahim xan Fətəli xana müqabilət edə ya etməyə İbrahim xana havadar çıxmaq niyyəti ilə 3000 nəfər ləzgi qoşunu Qarabağa göndərər ki, əhyənən Fətəli xan bir də Qarabağa gəlsə, onunla müqabilət etsinlər. Bu qəsd ilə ləzgi qoşunu 3 ay Qarabağda oturub Fətəli xan gəlmədiyinə qayıdıblar Dağıstana" (**Mirzə Rəhim Fəna. "Tarixi-cədidi Qarabağ". Qarabağnamələr. Bakı, 1991. Səh. 256**).

Bu və digər faktlar onu deməyə əsas verir ki, İbrahim Xəlil xanın hakimiyyəti dövründə (1747-1806) Qarabağ xanlığının öz suverenliyini qoruyub saxlamasına ləzgilər yaxından kömək göstərmişlər.

Müəffər MƏLİKMƏMMƏDOV

DAHİLƏR HAQQINDA DEMOKRİT

Ata mirası üç qardaş arasında bölünərkən Demokrit öz payını götürərək uzaq diyarlara səhayətə çıxır. O dövrün bütün elmlərini mükəmməl öyrəndikdən sonra yoxsul vəziyyətdə doğma şəhəri Abderə gəlir. Abder qanunlarına əsasən onu ata sərvətini dağıtdığına görə məhkəməyə verirlər. Ancaq Demokrit öz dərin məzmunlu nitqi ilə ata sərvətini elmə xərclədiyini sübut edərək bəraət qazanır.

SOKOKL

Qoca çağında Sofoklu öz doğma oğlu kəməğillikdə ittiham edərək məhkəməyə verir. Məhkəmədə Sofoklu cavab əvəzinə özünün təzəcə yazdığı "Kolonlu Edip" pyesini hakimlərə oxuyur və bir cə onu əlavə edir ki, əgər əsər onların xoşuna gəlməsə, tərəddüd etmədən onun kəməğilliyi haqqında hökm çıxara bilərlər.

Əsərdən aldıqları zövqdən hələ özlərinə gələ bilməyən hakimlər yerlərindən sıçrayaraq nəinki məşhur dramaturqa dərhal bəraət qazandırılar, hətta az qalır Sofoklun oğlunun özünü kəməğillikdə təqsirləndirsinlər.

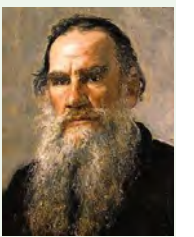
HERAKLİT

Heraklit efeslilərin bəzilevsi olmaqdan imtina edərək hakimiyyəti qardaşına verir, özü isə Artemida məbədinə çəkilərək uşaqlarla aşıq-aşıq oynamağa başlayır. Efeslilərin tənəli atmacalarına cavab olaraq belə deyir: "Pis dövləti idarə etməkdənsə uşaqlarla aşıq-aşıq oynamaq yaxşıdır".

LEV TOLSTOY

Dahi rus yazıçısı L.N. Tolstoy gün ərzində gördüyü işləri qeydə alar, onları oxuyub gündəlik fəaliyyətinə qiymət verər, sonra özünə tənqidedicilərdən ibarət məktub yazardı.

JORJ SAND

"Indiana" romanının müəllifi Jorj Sandın əsl adı və soyadı Avrora Düpen, ərə gedəndən sonra isə soyadı Düdevan olmuşdur. O, əvvəl Blez Bonnen imzası ilə yazmışdır (uşaqlıqda dost olduğu bir dülğərin adıdır). Sonra «Roz və Blanş» romanını birgə yazmış yaxın dostu F.Sandonun adını özünə təxəllüs seçmişdir. Daha sonralar isə Jorj adı ilə məşhur Sand olmuşdur. Çoxları onun qadın olduğunu bilsələr də, "Cənab Jorj Sand" deyər çağırırdılar.

СУДЬБА ДАГЕСТАНЦЕВ КЫРГЫЗСТАНА

СТАТЬЯ II

■ Встречаясь с нашими соотечественниками в Кыргызстане, с теми, кого волны истории забросили далеко от родной земли, я все отчетливее осознаю масштабы сталинских репрессий, массовых депортаций, носивших внесудебный и принудительный характер.

Среди народов, кого постигла эта участь, оказались поляки, немцы, чеченцы, карачаевцы и другие. Однако, долгие годы от нас скрывали, что такая же судьба постигла в те годы и огромное количество дагестанцев. Ознакомившись с постановлением Совета Народных Комиссаров СССР, принятым 21 мая 1936 года, (№911-150 сс) «О переселении кулацких хозяйств из Дагестана и Чечено-Ингушской области», на основании которого несколько тысяч человек были высланы в Среднюю Азию, я была потрясена до глубины души. Когда мне пришлось узнать о депортации лезгин, аварцев, даргинцев, агульцев и представителей других дагестанских народов, о том, как все это происходило, от осознания масштабов жестокости, я долго не могла прийти в себя. Да, в те далекие годы депортировали всех, кто якобы подрывал основы советского строя. Не щадили никого, ни малых детей, ни стариков. Так, в 1936-году загрузив в товарный поезд в Дербенте, людей отправили в неизвестность. Спустя 15 суток они оказались в безлюдных степях Кыргызстана, где обитали только змеи, черепахи и ящерицы.

Холод, голод, страх. Плач детей. Стоны больных и стариков. Начинается настоящая борьба за выживание. Чтобы спастись, люди голыми руками роют землянки. Гордые жители страны гор и не догадываются, что их привезли в долину смерти на верную гибель.

Статус спецпереселенцев был снят с наших соотечественников в 1946 году. Лишь в 1956 году вышел указ Президиума Верховного Совета СССР о снятии ограничений с народов, высланных в 1936 году. С того времени началась новая жизнь дагестанцев Кыргызстана. Они стали уверенно интегрироваться в жизнь республики.

Село Раздольное, у Мафизат баде

Старое поколение еще хранит в своей памяти горькие воспоминания своих отцов и матерей о том, как в спецпосёлках из всех сил пытались выжить спецпереселенцы. Как они работали под конвоем и осваивали земли, оживляли степи, строили дороги, сажали деревья вдоль сельских дорог. Как теряли своих близких. Как люди умирали от холода, туберкулеза, истощения. Боль, которую пришлось им пережить в те страшные годы, лишь затихла со временем, притупилась, но не была забыта.

Долина Чуйской области, куда в суровые 30-е годы были депортированы наши соотечественники, сегодня считается одним из кра-

сивейших уголков Кыргызстана. Здесь процветают самые плодородные земли республики. Дагестанцы буквально превратили его в зеленый рай. Сейчас, в одном только Сокулукском районе, компактно проживают более 15 тысяч дагестанцев. Они гордятся тем, что в каждой пяди этой земли есть их труд, пот и кровь. Их руками были созданы поселки Джаны-Джер, Джаны-Пахта, Нижне-Чуйск, 9-й хутор, 20-й хутор, Карла Маркса. Суровые условия депортации, общая боль сблизили этих людей. Дружеские, даже скорее братские отношения они берегут как зеницу ока. Видимо, именно за такую сплоченность всех их в Кыргызстане и считают представителями одной нации – дагестанцами.

В селе Комсомольское я встретила единственного живым свидетелем депортации дагестанцев в Кыргызстан – 93-х летним Рамазаном Исаевым. Он мне рассказал, что когда их семья была выслана из села Хуредж Хивского района, ему было 6 лет. Рамазан халу с горечью вспомнил те далекие годы, которые нанесли ему неизлечимые душевные раны.

Горькие воспоминания живут в памяти каждого взрослого дагестанца этой республики. Как объяснил нам житель города Манас Халид Халидов, который до выхода на пенсию работал на солидных должностях в правительстве республики, отпустить прошлое, забыть пережитое очень трудно. Эту нестерпимую боль он унаследовал от своих предков из села Кири Курахского района, которые прошли через такую историческую несправедливость.

В Жаны-Жерском айылном совете живут аварцы, даргинцы, акушинцы, агульцы, табасаранцы и другие представители дагестанских народов. Люди старшего и среднего возраста прекрасно говорят на родных языках. Общеобразовательные школы здесь привлекают внимание большим количеством учащихся. Например, в Манаской школе 15 первых классов. Интересно, что многие дети посещают и медресе, где девочки и мальчики занимаются в отдельных классах.

В школе, которая находится в центре Жаны-Жер, учатся представители 19 народов Дагестана. Именно здесь меня – гостью из Азербайджана, ждал приятный сюрприз – интересная встреча. Дети представили нам замечательную программу из песен, стихов и танцев. Особенно приятно было получить от детей подарки, сделанные их руками.

Памятник героям, павшим в боях Великой Отечественной войны, воздвигнут в центральном парке Жаны-Жер. Среди них есть и наши соотечественники. Ведь дагестанцы в 1941 году, несмотря на большую обиду на Советскую власть, отправились как все защищать родину. Многие так и не вернулись с фронта, навсегда оставшись на полях сражений.

Любовь к спорту у дагестанцев особая – многие занимаются единоборствами, отдавая дань традициям. Поэтому в спорткомплекс, построенный в 20-ом хуторе со всех концов Сокулукского района приезжает заниматься молодежь. Спорткомплекс был построен Председателем Общественного объединения Ассоциация народов Дагестана “Садака” Шамилем Муртазалиевым.

В селе Чолпон проживают лезгины. Здесь бок о бок живут свыше 60 семей, которым дороги традиции их отцов и дедов. На род-

ном языке здесь говорят не только взрослые, но и дети. Услышав о моем приезде, перед мечетью сразу собрались десятки женщин, тут же завязалась живая беседа. С присущим сельчанам гостеприимством Эрзи Джамалова позвала нас к себе в гости. Тоска по родине вдруг вырвалась наружу с лезгинскими народными песнями, которые запела Шахселем Герейханова.

В строительстве Атбашинского канала, который проходит через заселенные дагестанцами поселки, принимали участие и наши соотечественники. Чтобы привести живительную воду реки Чу в эту долину люди десятков национальностей трудились в самых суровых условиях.

Начиная с 30-х годов прошлого столетия при строительстве этого канала длиной почти в 100 километров, погибли по разным данным до 100 000 человек. Минимум 10 000 из них были дагестанцами. Это настоящее кладбище народов. Тела людей, не вынесших тяжелого труда и голода, предавались земле здесь же, вдоль канала.

9-й хутор один из самых больших населенных пунктов, где проживают лезгины, табасаранцы и агульцы. Семьи у них в большинстве своем многодетные. Одно удовольствие, проходя по улицам села, то и дело отвечать на улыбочивые приветствия детей. Оказывается, начиная с раннего возраста, их здесь учат

В Бишкеке, в гостях у семьи Касымовых

здороваться на улице с взрослыми, неважно знакомый это, или просто прохожий.

Трудолюбиво жителей сел, где проживают дагестанцы, можно только позавидовать. Все они опытные земледельцы и животноводы, государством всем жителям сельских местностей выделены земельные участки. Среди них немало преуспевающих фермеров, многие с высшим образованием. Нередко инженеры, врачи, учителя, не найдя подходящую работу не унывают, а полностью отдают себя сельскому хозяйству.

Село привлекает внимание добротными домами. Радуют глаз фруктовые сады и палисадники, утопающие в цветах. В местных магазинах не продается спиртное. Его просто некому продавать. Ведь здесь почти нет пьющих. Большинство дагестанцев здесь верующие. ЗАГС здесь носит условный характер, а вот никах при создании семей обязательен. В каждом селе есть мечеть.

Предки Асана Гасангусенова родом из села Кукваз Курахского района. Он педагог по профессии, после выхода на пенсию служит имамом мечети. Имам рассказывает, что за долгие годы обособленной жизни дагестанцам удалось сохранить свой язык, свою идентичность. Но, к сожалению, в последние годы во многих семьях новое поколение перестало говорить на родном языке. Современная жизнь начинает вытеснять из обихода некоторые народные обычаи и традиции. Например, раньше во всех дворах хутора были специальные печи «хъар» для выпечки тради-

ционного лезгинского хлеба. Сейчас же она встречается всё реже.

Судьба лезгинки Зумрият Резахановой оказалась не менее тяжелой, чем судьба её предков. Ее жизнь – это ежедневные подвиги. Мать

Встреча в Жаны-Жерской школе

троих здоровых детей, после рождения своих сиамских близняшек Зиты и Гиты, всю себя посвятила им. Она сделала все возможное и невозможное, чтобы состоялась операция по разделению сестер. Когда девочкам исполнилось 11 лет мир вздрогнул от новости, что российские врачи благополучно сделали то, на что врачи других стран не решались. Затем было несколько операций по реабилитации двух детей-инвалидов. Вот так, вся жизнь в больницах. Но Зумрият удалось поставить на ноги и Зиту, и Гиту, дать им образование, научить их жить самостоятельно, передвигаться без помощи, хоть и на костылях. В 2015 году семья потеряла одну из сестер – Зиту, а в прошлом году и главу семейства – Рашида, который на протяжении всех этих лет был надежной опорой для Зумрият и детей. Мать продолжает бороться за жизнь Гиты, которую ждет ещё не одна операция.

Невозможно не восхищаться силой воли этой самоотверженной женщины с огромным сердцем, которая создала «Центр для детей-инвалидов имени Зиты и Гиты» и делает столько всего для блага других детей с ограниченными физическими возможностями.

Хочу особо отметить, что без поддержки большой, дружной семьи Резахановых моя поездка в Кыргызстан не стала бы такой душевной, такой интересной, а может и не состоялась бы вовсе. Зумрият приютила меня в своем доме в 9-ом хуторе. Она вместе со своим сыном Ахмедом создала все условия для моей работы. Эти семь дней были незабываемыми. Четверо сыновей Ахмеда обожают просто свою бабушку, ну а для снохи Барфины Зумрият как родная мать.

Во время поездки я ознакомилась с книгой памяти жертв политических репрессий народов Дагестана, изданной по инициативе общественного объединения «Садака». В нее включены данные всех репрессированных. Список охватывает жителей 20-ти районов, а это говорит о том, что география репрессий в Дагестане была действительно обширной. Поэтому, мы не имеем права забывать прошлое. Историю нельзя замалчивать, о ней надо говорить во всеулышание, включать материалы о ее черных страницах в учебники.

Покидаю я Кыргызстан с добрыми воспоминаниями о своих земляках – прекрасных, гостеприимных и мужественных дагестанцах разных национальностей, которые, несмотря на тяготы судьбы выстояли, более того, сохранили свою идентичность, не забыли родной язык, традиции и обычаи, полюбили страну, которая раскрыла им свои объятия. Кыргызстан стал домом для них, а они – благодарными детьми своей новой родины.

Седает КЕРИМОВА

ÖMRÜN PAYIZIDIR, QIŞI VAR HƏLƏ...

Cümşüd Aydın oğlu Aydınov 1960-cı ildə Quba rayonunun Digah kəndində anadan olub. Orta məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutuna daxil olub. Oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirib, uzun müddət müxtəlif dövlət və özəl banklarda şöbə rəisi, filial müdiri vəzifələrində çalışıb. Rayon və respublika mətbuatında, eləcə də "Samur" qəzetində şeirləri çap olunur. Azərbaycan və ləzgi dillərində yazdığı şeirlərdən ibarət bir kitabı çapdan çıxıb. İki kitabı çapa hazırlanır.

ÖMRÜN PAYIZIDIR...

Dağlara qar yağdı, qəblərə qubar,
Ömrün payızdır, qışa var hələ.
Kimlərə qayğıdır, kimlərə nubar,
Amma yaşamağa həvəs var hələ!

Dağlara qar yağdı, boz qayalar da
Bürüdü gəlin tək ağ libasına.
Dağlara qar yağdı, o gur şələlə
Döndü qaya boyu buz əbasına...

Dırnağı ucunda dağ təkəsinin,
Şahanə duruşu dağa yaraşır.
Oğul istəyirəm şəklini çəksin,
Yalda ot qırpanda mamır qarışır...

Ətrafa səs salıb axan dağ çayı
Şaxtadan səsinə çəkib içinə.
Ov iti yanında Hacımət dayı
Şaxtanı, soyuğu almır vecinə.

Qarda ov axtaran Alabaş yenə,
Dovşanın iziylə atılıb-düşür.
Kol-koslar qar altı bax topa-topa,
Alabaş qəfildən dağdan sürüşür.

Dağlar qonaq sevər dağlılar kimi,
Niyətin saf ola, qəlbin də açıq.
Bu yurda, torpağa bağlılar kimi,
Qoynunda yer verər, qapısı açıq.

Dağlara qar yağdı...üşüdüm elə,
Canımdan min ilin ayazı keçdi.
Dağlara qar yağdı...sevindim elə,
Qəlbimdən uşaqlıq sevdası keçdi.

Dağlara qar yağdı, qəblərə qubar,
Ömrün payızdır, qışı var hələ.
Kimisi xoxsuldu, kimisi kübar,
Taleyin hər kəsə payı var belə.

ŞƏHİDLƏR

Bu torpağa qeyrət dəni səpdilər,
Namus üstə vuruşdular şəhidlər!
"Vətən" deyib canlarından keçdilər,
Haqq yolunda savaşıdılar şəhidlər!

Qiyamətə saxlamadı qisası,
Qırdı-qaçdı şər erməni diğası,
Qarabağı azad etdi, qisası
Qanlarıyla tarix yazdı şəhidlər!

Hər bir şəhid daş heykəldi, nə idi,
Biri ata, biri oğul, or idi,
Döyüşlərdə aslan idi, şir idi,
Ürəklərə adın yazdı şəhidlər!

Şəhid qəbirləri özü vətəndi,
Vətən özü boyda bir abidədi,
Mayakdı, məhəkədi, ali zirvədi,
Sönməyən işıqdı, nurdu şəhidlər!

DAĞLILAR

Şəhərə üz tutub, arana enib,
Qoymayın dağları tənha, dağlılar!
Boş qalan evlərə kim yiyələnib?
Gəlməyin amandı aha, dağlılar!

Ağır döyüşlərdə tərək etmədiniz,
Vuruşduz mərdanə, cəsur dağlılar!
Hər cür çətinliyə sinə gərdiniz,
Olmadı heç zaman məzur, dağlılar!

Dağlar arxa durub dağ adamına,
Arxa çevirməyin onlara siz də.
Bədnəyyət insanı kəndarımıza
Buraxıb getməyin heç yana, siz də.

Getmə dağ adamı, boş qoyma yurdu,
Sənə əmanətdir bu od, bu ocaq...
Bir vaxt baban burda bir yuva qurdu,
Dağlar açdı sənə mehriban qucaq...

Şəhərə üz tutub, arana enib,
Qoymayın dağları tənha, dağlılar!
Boş qalan evlərə kim yiyələnib,
Etməyin amandı günah, dağlılar!

GƏLİŞİNLƏ

Dolana-dolana uzanan yollar,
Sənin gəlişinlə qısala bilər.
Həsrətdən saçıma qonan dümağ qar,
Bir anda əriyib yox ola bilər.

Unudub hər şeyi ataq kənarə,
Dünya təzələnsin şəhli çiçək tək.
Birlikdə yox deyək qararıqlara,
Arlar bizimçün şirə çəkəcək.

Gözəllər bir az da gözəlləşəcək,
Təzəbəy geyəndə bəy libasını.
Cavanlar qol-qola "Yallı" gedəcək,
Qız-gəlin saçında naz, ədasını.

Hər şey dəyişəcək lap əvvəlki tək,
Özgə bir aləmdən səda gələcək.
Bülbüllər bizimçün qəribəmiş tək,
Şirin cəhcəhiylə nəgmə deyəcək.

Dolana-dolana uzanan yollar,
Sənin gəlişinlə qısala bilər.
Həsrətdən saçıma qonan dümağ qar,
Bir anda əriyib yox ola bilər.

ÇIXIB GETDİ

Vuruldu sərvinə bir sərvinəzin,
Qarıxdı ömrümdə payızım, yazım.
İstədim adını qəlbimə yazım,
Düşdü aralığa söz, çıxıb getdi.

Bilmədim kim çəkdi işvəsin, nazın,
Qaldı ürəyimdə arzum, murazım,
İstədim gözünün sehrində azım,
Dəydi eşqimizə göz, çıxıb getdi.

Ürək ha ətdəndir, deyil ki, dəmir,
Gərəkdir nitqimi eyləyəm təmir.
Daha gecikmişəm Cümşüd Aydınov,
Yandırsın dilini köz, çıxıb getdi.

DIQQƏT, TƏLİM GEDİR!

■ Qırx dörd günlük Vətən müharibəsindən söz düşəndə, həmin ağır-acılı günlər gözlərim önündə canlananda yadıma Sevindik Şirinov düşür. Heç kəsə heç nə deməyib könüllü olaraq cəbhəyə yollanan, yaralılara ilk tibbi yardım göstərmək üçün özünü odun, alovun içinə atan bu cəsur ləzgi balasını onunla döyüş meydanlarında olmuş əsgər və zabitlər bu günə kimi minnətdarlıq hissi ilə xatırlayırlar. Həmin qanlı-qadali günlərdə onun vaxtında və yerində göstərdiyi tibbi yardım sayəsində neçə-neçə igidimizin həyatı qurtuldu.

Əksər qusarlılar onu yaxşı tanıyırlar, çünki Sevindik çətin anda adamı köməksiz qoymaz, təxirəsalınmaz vəziyyətlərdə necə hərəkət edib hansı həkimə müraciət etmək lazım olduğunu məsləhət görür. Ən başlıcası isə, diqqəti, şən əhval-ruhiyyəsi, müsbət enerjisi ilə qətiyyət təlqin edir. "Medic School Training Center"-lə keçirdiyi tibbi təlimlər sayəsində isə o, ölkəmizdə minlərlə həmkarının rəğbətini qazana bilmişdir. Peşəkarlığı və yüksək

səviyyəsi ilə seçilən həmin təlimləri Amerika Ürək Assosiasiyası tərəfindən Azərbaycanda akkreditasiya olunmuş Beynəlxalq Təlim Mərkəzi həyata keçirir. Mərkəz 2021-ci ildə – Covid-19 pandemiyası dövründə, respublikamızın əhalisinin tibbi yardıma kəskin ehtiyac duyduğu bir vaxtda fəaliyyətə başlamışdır. Təşkilatın əməkdaşları mərkəz təsis olunan gündən etibarən tibb, tibbi təhsil və korporativ idarəetmə sahələrində peşəkar təlimlər keçirməklə məşğul olurlar.

Humanist məqsədlər daşıyan, "İlk yardım həyatı xilas edir!" devizi ilə çalışan Medic School Training Centerin əməkdaşları yaşından və yaşadığı məkandan asılı olmayaraq hər kəsə həkimə qədər ilk yardım göstərməkdə vacib bilgilər verir. Qanaxma, ürək dayanması, qıcolma, boğulma kimi hallarda insan həyatını xilas etmək üçün təcili və düzgün ilk yardım göstərilməsinin nə qədər vacib olduğunu əyani şəkildə başa salır. Azərbaycanı dünyanın ürək tutmalarına görə ölüm riski ən az olan ölkəyə çevirmək kimi xeyirxah məramı olan bu təlim mərkəzinə Mətin Mahmudov rəhbərlik edir. Təlim Mərkəzi artıq böyüyüb peşəkar komandaya çevrilib.

2015-ci ildən etibarən ilk yardım üzrə təlimlər keçirən Sevindik Şirinov 2017-ci ildən Amerika Ürək Assosiasiyasının beynəlxalq dərəcəli təlimçi mütəxəssisidir. O, mərkəzin rəhbərliyi

altında ilk yardım təlimləri, tibb heyəti üçün kurslar, beynəlxalq konfranslar təşkil edir, rəqəmsal tibb, tibbi konsaltinq xidmətinin təşkil olunması fəaliyyəti ilə məşğul olur. Yerli və beynəlxalq universitetlər, dövlət qurumları, elmi-tədqiqat mərkəzləri, ictimai səhiyyə və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq edir. 2017-ci ildən bu günə kimi Azərbaycanda təlimlərə 3000-dən çox iştirakçı qatılıb. Onların arasında tibb işçiləri ilə yanaşı digər peşələrin sahibləri də var.

Belə bir reallığı hamımız etiraf etməliyik ki, son illər qəfil ölümlərin sayı artıb. Baş verən faciəvi halların əksəriyyəti isə insanlara vaxtında ilk tibbi yardım göstərilməməsinin, vətəndaşla-

rının bu sahədə təcrübəsizliyinin nəticəsidir. Təəssüf ki, bunun nə cür əhəmiyyətli məsələ olduğunu yalnız onunla üzləşəndə başa düşürük. Ona görə də

haqqında danışdığım təlim mərkəzi tərəfindən yayılan sadə dildə yazılmış maarifləndirici məlumatların paylaşdırılmasının əhəmiyyəti böyükdür. Sevindik Şirinovun keçirdiyi təlimlər məhz buna yönəldilib. Peşəkarların etiraf etdikləri kimi, canlılığı və maraqlılığı ilə həminin diqqətini cəlb edən belə təlimlər məktəblilərdən tutmuş təqaüdcülərə kimi hamı üçün vacibdir.

Hal-hazırda Sevindik Şirinov Amerika Ürək Assosiasiyasının beynəlxalq sertifikatlı təlimçisi olmaqla yanaşı, MediClub şirkətinin tibbi təlim və tədris şöbəsinin meneceri vəzifəsində də çalışır.

Sevindik həkimə və "Medic School Training Center"-in komandasına olduqca vacib və məsuliyyətli işlərində yeni nailiyyətlər arzulayırıq. Unutmayın ki, ilk yardım insan həyatını xilas edir!

ШИИРАР КІЕЛУНАЙ КОНКУРС

Алай йисан 18-ноябрдиз «Дербент кІвачел акьалт хьувун» тІвар ганвай хийирлу крарин фондуни Дербент шегьерда, Гьукуматдин СтІал Сулейманан тІварцІихь галай лезги муздраттеатрда шегьердин мектебра кІелзавай аялрин арада тІвар-ван авай шаир, гьикаятчи, драматург Седакьет Керимовадин «Чун лекьер я» шиир хьсандиз кІелунай конкурс киле тухвана.

Кьве гаф фондуникай. Ам арадиз гьанвайди Дагьустандин Халкьдин Собранидин депутат, машгьур меценат Имам Яралиев я. Фондуни тек са Дербент шегьерда ваь, вири Кьиблепатан Дагьустанда гзаф хийирлу крарик кил кутунва ва икьван гагьди вишералди инсанриз куьмекар ганва.

Фондуни чирвилер гунин рекьерайни гзаф кІвалахар киле тухузва. Ада Дагьустандин халкьарин милли меденитар, чІалар ва адетар хуьнин ва вилик тухунин кардик датІана кьуьн кутазва. И йикьара киле фейи конкурсни ахьтин крариз мисал я.

Конкурсдин иштиракчийриз чІалан сувар мубарак авуналди, мярекат Лезги театрдин директор, жюридин кил Динара Эминовади ачухна.

Ана 12 мектебдин 24 аялди иштиракна. Кьейд ийиз кІанзава: конкурсдиз аялар муаллимри вижеваз гьазурнавай.

Аялрин алакьунриз кьимет гузвай жюридик Лезги театрдин директор Динара Эминова, Лезги театрдин килин режиссер, РД-дин лайихлу артист Казбек Думаев, РД-дин искусствойрин лайихлу деятель, композитор, «Лезги газетдин» хсуси мухбир Кьагьриман Ибрагьимов, Дербентдин педколледждин лезги чІалан-

ни эдебиятдин муаллимар Рагнета Алибегова ва Эльнара Шабанова квай.

Жюридик хьсанбурун арадай лап хьсанбуру хьагьиз пара четин хьана, гьикІ лагьайга, саки вирида шиирар хуралай хьсандиз кІелнавай.

Кьазанмишнавай баллриз килигна ихьтин нетижаяр хьана: 1-чкадиз Муьгьуьдин Гьасанов (Дуьньядин Меденитдин Гимназия, 7-синиф, муаллим Ж.Амаханова). 2-чкайриз Перис Исаева (11-нумрадин юкьван мектеб, 7-синиф, муаллим А.Жаватова) ва Амина Якубова (15-нумрадин юкьван мектеб, 7-синиф, муаллим Р.Алиева), 3-чкайриз Абдулла Исаев (11-нумрадин юкьван мектеб, 3-синиф, муаллим Н.Бабаева), Амир Наврузов (3-нумрадин юкьван мектеб, 6-синиф, муаллим Ш.Велиева) ва Фатима Яралиева (Дуьньядин Меденитдин Гимназия, 5-синиф,

муаллим Т. Магьмудова) лайихлу хьана.

КІвенкІвечи чкаяр кьур аялрив ва абур гьазурай муаллимрив гьар садав сад лагьай чкадай 15 агьзур манат, кьвед лагьай кьве чкадай 10 агьзур манат ва пуд лагьай 3-чкадай 7 агьзур манат пулар ва тарифдин чарар «Дербент кІвачел акьалт хьувун» хийирлу крарин фондуни крар килиз акьудзавай директор, шаир ва алим Азиз Мирзебегова вахкана. Тележурналист Мизамудин Магьмудова чкаяр кьур аялризни абурун муаллимриз Шарафутдин Фатуллаева цІийиз акьуд хьувунвай урус чІаланни лезги чІалан гафарган пишкешна. ГьакІни чкаяр тахьай вири аялрин ва муаллимрин зегьмет сертификатар гуналди кьейдна.

Азиз Мирзебегова гьазурнавай мярекат тешкиллудаказ ва шад гьалара киле фена. Виридаз кьазанмишнавай агалкьунар рикІин сидкьидай мубаракрай!

Кьагьриман ИБРАГЬИМОВ,
Лезги газетдин мухбир

МОЛОДЕЖЬ ОБЪЕДИНЯЕТ

Вот уже несколько лет активисты Санкт-Петербургской общественной организации «Содружество молодежи Дагестана», которую возглавляет доцент юридического факультета РГПУ имени А.И. Герцена Асель Рашидова, при поддержке Представительства Республики Дагестан в северной столице организует и проводит турнир интеллектуальных игр «Этно-планета «ЧГК - Что? Где? Когда?». Турнир дает возможность проверить уровень своей эрудиции и логического мышления, расширить знания по этнокультурной тематике, способствует укреплению межнационального единства.

Нынешний, 5-й сезон турнира, состоялся на базе молодежного пространства «На Звездной». Его

токов, в их числе представители различных молодежных, национально-культурных, общественных организаций и высших учебных заведений Санкт-Петербурга.

Тематика игры включала вопросы по 100-летию народного поэта РД Расула Гамзатова и 320-летию Санкт-Петербурга, а также по Году педагога и наставника. Все это придало мероприятию особый характер и значимость.

Каждый тур включал по 10 вопросов. Музыкальные паузы в перерывах стали приятным сюрпризом для участников и гостей. Зажигали на сцене солисты дагестанского хореографического ансамбля «Салам», танцевальный коллектив туркменских студентов «Каракум». Прекрасно выступили вокалисты Альбина Ишмурзина, Джамал Вагабов и Гьезель Вагабова.

По количеству набранных баллов первое место заняла команда «Я три дня гналась за вами, чтобы сказать...». На втором месте команда «Парус», сборная любителей интеллектуальных игр. Третьего места удостоилась команда «Припс и кребли», Молодежный клуб для российских немцев «Jugendblitz».

По общему мнению участников и гостей мероприятия, очередной турнир прошел на высоком организационном уровне, в доброжелательной, теплой и дружеской атмосфере.

Низамиддин КАИНБЕКОВ,
Санкт-Петербург

О НАС ПИСАЛИ..

В то время, когда [шах], был беспомощен и бессилён в усмирении бунтовщиков, в тысяча сто двадцать восьмом (1716 г.) году в западной части страны [Аджем] выступили около двух тысяч лезгин из четырех деревень, именуемых Джархар нахийе Тифлис, возглавляемые лезгинами по имени Канлы Шабан и Молла Абдуллах. Три года подряд они не раз совершали ночные нападения на нахийе Тифлис...

А неверные грузины, прославившиеся умелыми стрелками, храбрыми и отважными [несмотря на] неоднократные отпоры [лезгинам] и убийства их, не устояли перед силой [лезгин]. В соответствии с благородным наставлением. «И ведь наше войско, оно-то победоносно» воины-мусульмане, одержали победу... гяуры же были разбиты и прокляты, много высокопоставленных лиц попали в пекло, были сняты ураганным ветром и, оказались под огнем, а отряд лезгин изо дня в день продвигался вперед.

Когда один из шахских должностных лиц Цахурский бей Али Султан, лезгин по происхождению, достиг единения с вышеназванными лезгинами (Канлы Шабан и Молла Абдуллах) стал уважаемым человеком, упомянутый хан Тифлиса, сбившийся с правильного пути Вахтанг и ... гяуры, поняв, что долго им не устоять [перед лезгинами], обсудили [этот вопрос] и попросили пощады у вышеупомянутого племени. А названное племя же следуя смыслу [изречения] «Помилование зекят победы», пощадила их. Вплоть до наступления сего благополучного (1135/1722) года, между ними воцарило спокойствие, безопасность и лицемерие. Даже каждый год они (грузины) приглашали к себе лезгинских беев и кетхуда, оказывали им уважение и почести, дарили ткани и товары, драгоценные изделия, много красивых одежд, исполняли церемонию установления искренних отношений.

«Каиме» Бедреддинзаде Али-бея.
Известия Академии Наук Азербайджанской ССР.
Серия истории, философии и права, 1988, №3

P.S. «Каиме» Бедреддинзаде Али-бея – это донесение, подготовленное по поручению Дивана возглавляемого в этот период великим везирем Османской империи. И поэтому «Каиме» Бедреддинзаде Али-бея носил характер тайного донесения, оно размножению не подлежало.

организаторами вновь выступили «Содружество молодежи Дагестана» и Представительство РД в Санкт-Петербурге. Широкую информационную поддержку оказал Дом национальностей. Значительный вклад в успешное проведение турнира, предоставив призы и угощения для участников и гостей мероприятия, также внесли Союз азербайджанской молодежи, Синема Парк «Радуга», Библиотека-филиал №2 Калининского района, дагестанская пекарня в СПб «Суфра».

В мероприятии приняли участие 10 команд зна-

“САМУРДИН” МЕКТЕБ

■ Чилин кланик, вичин чими мука са пѳаркѳв месихъ агалтнавай. Тандиз чим акъудун патал ада винел пешер вегенвай.

Юкъуз вичин секин мукай экъечѳиз кичѳедай адаз. Югъ аламаз чилин винел акъатайбур нуькѳерини гъайванри неда лугъудай чѳехи пѳаркѳвари. Пѳаркѳвади гагъ-гагъ чилин кланикай кѳил хкудна цавуз килигиз: «Къакъанрай чилер гъикъван иердиз аквазватѳа... Садра хъайитѳани а иервал акунайѳа», – лугъуз агъ аладардай.

Садра марѳ къвана муг цив аѳайла, пѳаркѳв кичѳез-кичѳез чилин винел акъатна. Векъерал марѳадин стѳалри рапразавай. Са пата циѳре хкадарзавай, муькуь пата цекверин хизанди са вучѳи яѳлани ялиз-ялиз тухузвай. Цуькверилай иер рангарин чепелукъар элкъевезвай. Са цуькведин пешинал пѳаркѳвадиз шурван пепе акуна. Адан яру далудал алай чѳулав тѳехвер вичиз килигзавай вилер хъиз хъайи пѳаркѳвадай гъарай акъатна. Шурван пепеди адан ван атайла лагъана:

– Кичѳе жемир, абур вилер туш. За абурув нуькѳериз кичѳерар гузвайди я. Бес вун вуьж я?

– Зун марѳадин пѳаркѳв я. Марѳ къвана зи кѳвал цив аѳанва. Ам къурадалди чуьнуьх хъана руѳун аѳѳурна кланзава. Ша, вунани неь.

– Вуна накъв незвани?

– Эхъ, ам пешери галаз тѳуьрла са масакѳа дад гуда. Чна накъвни пешер нез, чилин клан эгъуьниз жуваз рекъер акъудзава лугъуз набататри цуьк акъудзава, тарарал майвар жезва.

Верѳи ихтилатдал илигнавай абурун винел чѳехи са хъен аватна. Чеб къаз кланзавай нуькѳи акурла пѳаркѳвни шурван пепе пешерин арада чуьнуьх

хъана. Ингъе нуькѳере алат тийиз, пешер чализ абур жагъурзавай.

Шурван пепедин лув тѳар хъанвай. Нуькѳере кѳил патахъ элкъуьрун кумазни пѳаркѳв пепени къуна вичин муказ гъахъна. Абур акур нуькѳи вичин кѳил тѳеквенда тваз алахъна. Ингъе адан кѳил чѳехи, тѳекв лагъайѳа, гъвечѳи тир. Хъел акатай нуькѳере кѳуѳув са

ДУСТАР

МАХ

къван къуна муг кѳевирна.

– Гила акъата кван гъикѳи акъатдатѳа, – лагъана хъуьрена ам.

Амуькна пѳаркѳвни шурван пепе чилин кланик. Пѳаркѳвади пепе секинарзавай:

– Ви лув хъсан хъайила, за вун инай акъудда.

Пѳаркѳвади дамардин пешер жакъвана хирел эцигна. Кѳѳай ичерни чуьхверар нез, къведани яргъи ихтилатарна. Къве югъ мус алатнатѳани хабар хъанач абуроз. Пепедин гъалар чѳур жез акурла пѳаркѳвадихъ къалабулукъ акатна. Ам мукай экъечѳидай цѳийи рехъ жагъуриз алахъна. Чил эгъуьнайла акъатна ам къѳфрен кѳвализ. Бахтунай хъиз къѳф ксанвай. Ам кичѳела тѳекв кѳевир хъуьвуна къулуьх элкъвена. Са геренди-

лай адан кѳил муьнуьгъдин мукал цѳай акъатна.

Вичин мука масад авайди байих авур буьркъуь муьнуьгъди жузуна:

– Вун вуьж я?

Зурзун акатай пѳаркѳв тадиз элкъвена масанихъ фена. «Гила хъайитѳани дуьз патахъ эгъуьнзаватѳа за?» – лагъана вичи-вичик рахана.

Гъа икѳи, акъатна ам тарцин дувурин патав.

– Гила са тѳимилни эха, пепе, за вун инай акъудда.

Эхирни абур чилин винел акъатна. Пепедал гъасятда чан хтана. Адан лувни сагъ хъхъанвай. Гила адавай цавуз хкаж хъана вичин хизан жагъуриз жедай. Пепеди пѳаркѳвадин гардан къуна лагъана:

– Вуна заз авур хъсанвал зи рикѳелай садрани алатдач. Вун халисан дуст я. Гила зазни са хъсанвал ийиз кланзава.

– Вуч хъсанвал?

– Акъаха зи далудал.

Пѳаркѳв пепедин далудал акъахна. Садлагъана шурван пепе къакъанриз хкаж хъана. Пѳаркѳвадин кѳил элкъвена. Кичѳевилай, я тахъайта, вилериз акур иервилерикай яѳа, гъавурда акъунач. Адан мурад кѳилиз акъатнавай.

Шурван пепеди лагъана:

– Я пѳаркѳв, ша вун чахъ галаз амуьк. Тарцин хъалхъамда авай чи кѳвале чка пара ава. Вучда вуна къве йикъалай сад цив аѳѳузвай мичѳи, къайи мукакай?

– Ваь, дуст. Гъарадаз вичин кѳвал хъсан я. Заз жуван чими кѳвал къван санагни кландач. Цавар иер яѳлани, чилер къван рикѳиз чими туш. Заз кѳвалахарни гзаф ава, чил таза авуна цанар цазвайбуруз куьмек гана кланзава.

АЗИЗРИН Севда

Рикѳел хуьх!

КѳУСАР

Жумладин мана – метлебдив рахазвайди гъикѳи эгечѳзаватѳа (адан чѳалахъвал-шаклувал, тѳестикъарун-инкарун, гужлу авун, тади кутун ва мсб.) къалурдай, чпелди жуьреба-жуьре рангар гуз, рахазвайда вичин фикирдин тегъер дегишардай къуллугъчи гафариз кѳусар лугъуда. Месела: **гъун, жал, къван, ман, хътин, эхъ** гафар кѳусар я.

Кѳусар са шумуд жуьре ава, месела:

1. **Суалдинбур (жал, ман, бажит, -ни, -тѳа** ва мсб.): 1) Ам хтана жал? 2) Акѳи хъайила, вун накъ хтана? 3) Бажит вуна кѳелда?

2. **Гужлу ийидайбур (гъун, тѳун, де, хъи, кван** ва мсб.): 1) Гъун рахух тѳун! 2) Де къачу ман, са кѳусфу неь! 3) Мад хъанач хъана хъи, вуна адаз хъел гъана хъи. 4) Лагъ кван, ам ваз гъинай чидайди яѳа.

3. **Гекъигунибур (къван, хътин, хъиз** ва мсб.): 1) Чи буба къван зегъметдал рикѳи алайди заз акурди туш. 2) Ам хътин инсандин хатур хун четин я. 3) Адан гафари вун мум хъиз хъуьтуьларда.

4. **Тѳестикъ ва инкар авунинбур (эхъ, ваь, ун, бес** ва мсб.): 1) Вуна кѳвалахзавани? – Эхъ, кѳвалахзава.

2) Стхадини кѳвалахзавани? – Ваь, ада гъеле кѳелзама. 3) Ваз, накъан кѳвалахдин макъсад вуч яѳа, чидани? – Ун, чида. 4) Я хтул, вун хтунни хъувунани? – Бес агакъайвалди кѳвалах туькѳуьрна, хтана зун.

5. **Къалурунибур (ингъе, ангъе, атѳангъе, агъангъе** ва мсб.): 1) Ингъе гила къуьдни алуькна. 2) Атѳангъе накъ за ваз ихтилат авур хуьр.

Де, жал, кван, ман, тѳун, хъи, хъиз кѳусар маса гафаривай чараз кхъида. Месела: ракъини хъиз нур гузва; вун ша тѳун; де лагъ ман; къачу кван гъа ва мсб.

Къван, хътин кѳусарни чараз кхъида; амма абур муракаб гафарин паяр тирла санал кхъида. Агъадихъ галай мисалар гекъигъ: а) ихътин, ахътин, гъихътин, гъахътин, икъван, акъван, гъикъван, гъакъван, амма: б) им хътин, ам хътин, гъим хътин, гъам хътин; им къван, ам къван, гъим къван, гъам къван.

КЪЕРИЗ-ЦИАРУЗ ГЪАЛТЗАВАЙ ГАФАР

Лезги чѳала кѳелзавайбурун гегъени къатариз тийиьжир гафар гзаф ава. Агъадихъ чна хайи чѳал дериндай чириз кланзавай ватанэгълийрин тѳалабуналди ихътин са къадар гафар гузва.

Акъугъун – чимивиликди къурай гъалдиз атун. *Кланик тѳимил-шѳимил жуьгъен кумаз эцигна акъугънавай чхайри гъасятда цѳай къуна.*

Гъаѳи: гъаѳи-саѳи хъун – эхирдал атун, куьтягъ хъун. *Вири куьтягъна, гъаѳи-саѳи хъана.*

Жаздан: жаздан авун – икрагъ жедай гъалдиз гъун. *Рекъи чун жаздан ийизвай.*

Куьлягъ – икрагъ хъанвай гъал. *Мурад адан тарифрикай куьлягъ хъана.*

Къурбуцѳай – туьнт гѳиссерин инсан. *А кас къурбуцѳай хътинди я.*

Къукъма: къукъмада акъун – гъакъикъат чир хъун, гъавурда гъатун. *Къукъмада акъуртѳа хъсан я хъи.*

Къуркъур: къуркъур(ар) авун – ма-

садбур гъавурда акъан тийидай тегъерда вичи-вичик наразивилин рахунар авун. Синонимар: **гъургъур(ар) авун, лукълукъ(ар) авун, мурмур(ар) авун.**

Кѳвел: кѳвел-кѳараб – бедендин кѳарабар, жалгъяр. *Ада вичин кѳвел-кѳараб тѳазва лагъана.*

Леме: леме авун – гзаф гатун. *Лагъайвал тавуртѳа, за вун леме ийида.*

Пѳифин: пѳифин хъун – хер ириндив аѳѳана пис хъун.

Рапа: рапа-рап хъун – гатадай, ядай гъал(да) хъун. *Куьне ана вуч рапа-рап кутунва?*

Суьлуь: суьлуь як – кѳараб квачир як. *Адаз дидеди суьлуь як къачу лагъана.*

Тиргъ: тиргъер ягъун – манасузказ элкъвей-къекъвей къекъуьнар авун. *Ада датѳана тиргъер язвай.*

Тегъ: тегъ хъиз – гзаф яру яз. *Адан иви хъиченвай чин яру тегъ хъиз хъанвай.*

Футкъум: футкъум хъун – тѳар хъана, кѳил элкъуьн. *Гъуд галуькайла адан кѳил футкъум хъана.*

Хапур: хапур-шапур – санал кѳватѳи хъанвай герек тушир затѳар. *Къуьл регъуьз тухудалди саѳунай яна хапур-шапурдикай михъда.*

Хъана: хъана-хъап – садлагъана, хабарсуз. *Абур чеб-чпел хъана-хъап гъалтна.*

Хъуткъун: хъуткъун хъун – гадар хъун. *Мегъамеда гададин чиниз килигна ва садлагъана ам къулуьхъди хъуткъун хъана.*

Чакъвалай: чакъвалай авун – жакъвана кѳус-кѳус авун. *Кичѳи чакъвал чакъвалай авуна.*

Черя: черя-пѳеря – гъар жуьредин къайдасуз ванер, рахунар. *Аялар авай кѳвале гъамиша черя-пѳеря жеда.*

Шумпѳ: шумпѳ авун – ван акъудун, рахун. *Тахсиркар тирвилляй адавай бубадин вилик шумпѳни ийиз хъанач.*

ЛЕЗГИ ЧІАЛАН КЛУБДА

Алай йисан 26-ноябрдиз «Азербайжан» чапханада «Лезги ЧІалан клубдин» пуд лагъай мярекат кыле фена. Мярекат тухузвай «Самур» газетдин кылин редактор Седакъет Керимовади и гъилера лезги чІалан гъарфарикай ва абуруз талукъ гафарикай ихтилатна. Клубдик экечІнавайбуру а гафар дафтардиз кхъейдалай кьулукъ абурун чІалал талукъ суалриз жаваб гайи С.Керимовади гъа са вахтунда лезги баядрикай, абурун метлебувиликайни чІалан иервиликай марагълу суьгъбетни авуна.

«Лезги чІалан клубдин» иштиракчийри нубатдин мярекат халкъдин манияр санал лугъуналди кылиз акъудна. Идалай хъсан вуч ава? И гъилера мярекатдик «Сувар» ансамблдин маничи Агъмед Къурбанова руьгъ кутуна.

ТАРИХДИН ГЕЛЕ АВАЗ

■ Машгъур тарихчи З.В.Удальцова вичин «Древняя Русь – зона встречи цивилизаций» эсерда кхъенвайвал, XII виш йисарин сифте кылера Европадин савдагарар Лезгистандиз атанай ва гъа чІавалай лезгийринни Европадин агъалийрин арада алишвериш гатуннай.

1239-йисуз Дербент гъилик авур Баты хандин 60 агъзур аскерар авай кьушунди Рича хуьрел гъужумнай. 25 юкъуз кыле фейи ягъунра агъзурралди аскерар терг авур лезгийри эхирдалди женг чІугунагІани, чапхунчийри хуьр кьунай. Монголри Рича чукІурнай ва мискІиндиз цІай янай.

1241-йисуз лезгийри Сулейманан хва Сабажан регъбервилик кваз ина кьакъан ва клеви келе эцигна. 1250-йисуз ричавийри чпин мискІин гуьнгъуна хтуна. Келе эцигайдалай гуьгъуьниз монголри и хуьрел кьудра вегъена, амма Рича кьаз хъанач. Эхирни лезгийрин хура акъвазиз тахъай монголлар инай катна хъфенай.

XIII-XIV виш йисара Италиядин савдагарри лезгийривай ипекдин ва кьизилдин парчайр кьачуна тухузвай. Генуядинни Венециядин

савдагарар лезгийрин уьлкведиз генани фад-фад кьведай. И делил абуру 1351-йисуз тукІуьрай аноним картадай, 1375-йисуз арадал гъайи «Каталондин атласдай» ва Пицигани стхайри 1367-йисуз чІугур картадайни чир жезва.

Чи кьадим Мийсар шегъер КцІар-Худат шегъредин кьерехда, гилан Бедиркеле хуьруьвай 300-350 метр яргъа, рагъакІидай пата хъанва. Ам алай чка карвандин рекъелай 10 метр кьван кьакъан тир. Шегъерди вири санлай 3500 квадратметрдин чка кьазвай.

Мийсар шегъер чи эрадин I асирда арадиз атанай. Гзаф йисара чпиз муьтлуьгъ тахъай и келе шегъер араб чапхунчийри дарбадагъна чукІурнай.

Лезги халкъдин мецин эсерар сифте яз «Кавказ» газетдин 1846-йисан 24-нумрада чап хъанай. Абуру Надир шагъдикай, адан чапхунчивилерикай, лезгийрин чилерал магълуб хуникай кьисаяр тир. Гъа йисан газетдин 44-нумрадиз «Буба» тІвар алай кьисани акъатна.

1872-йисуз «Русский архив» журналди «Ахцегърикай кьаравили», 1892-йисуз Малла Несредина

къаравилияр ва Куьредин мисаларни махар («Чуьхвер пачагъ», «Пачагъ шейх огъли Шагъ-Аббас», «Меликмамед» ва «Жанавурни СикІни Къатир») чапна. Са шумуд махни кьиса 1903-йисуз Тифлиса акъатай «Вири Кавказ» тІвар ганвай эдебиятдин кІватІалда чап хъана.

Сифте яз Етим Эминаншиирар кІватІна кьелемдиз кьачурди ва адаз сифте гаф кхъейди Гъумаят тІвар алай лезги дишегъли я. Ам Вини Хъартасрин (гилан СтІал Сулейманан райондик акатзава) хуьрай тир. А девирда машгъур алимрикай яз гьисабзавай Салигъ эфендидин свастир Гъумаята чи чІехи шаирдин ширирар гъижридин 1292-йисуз (1876) кьелемдиз кьачунва.

Сифте яз чи эдебиятдиз «лирика» гаф XX асирдин 30-йисара атана. А гаф кардик кутадалди чна «мажави» гафуникай менфят кьачунва. Чи тІвар-ван авай алим Гъажибег Гъажибегова 1928-йисан 22-мартдиз «Яру Дагъустан» газетдиз акъудай вичин «Шаир Етим Эмин» макъалада «мажави» «лирика» тирди кьалурнава.

М.МЕЛИКМАМЕДОВ

ГАФАРТАН

Гъак	– киреж
Кадгъун	– хъсан хъун
Кукуф	– кьурай пичІи кІерец
Куюлягъ	– юргъун
Къеш	– цІурурнавай пи
КІели хъун	– гъисс авун
КІукІу	– гъвечІи лаваш
МуькІуь	– суствал квай
Пугъу	– алакьунар авачир
Сасу	– чІехи раб
Турман	– кьарачи
Турфу	– пирог
Фериз	– хийир авачир
Хенек	– азарлу кас
Хурух	– кьужах
Хшка	– дирибаш
Хъалин	– вагъши
Хъалаш	– чІехи эчІел
Ценкъ	– силле
Цидгъем	– планка
Чангал	– пиле гьер
ЧачатІ	– чупур
Читкен	– кылин кІараб
ЧІаб	– хаин
ЧІагъанакъ	– гъахъсуз, нагъахъ
Шимехъан	– гзаф шим квай чка
Шуьнер	– алафрин амуькаяр
Элебер	– регъуьн яд

ДУЪНЪЯДИН ЧІАЛАР

Исятда дуьньяда 5621 чІал ва нугъат ава. 500 чІал тамамдиз тупІалай авунва. Абурукай 250 эдебият чІалар я. 1400 чІал квахъзавайбуру яз гьисабзава. Пудай кьве пай чІаларал кхъинар авач. 3 миллион агъалияр авай Папуа-ЦІийи Гвинея гьукуматда 1010 чІал кардик ква.

Дуьньяда виридалайни гзаф 13 чІалакай менфят кьачузва. А чІаларал 65 уьлкведин агъалияр рахазва. Дуьндиз виридалайни гзаф чІаланвай чІал китай чІал я. Гъинд чІал 490 миллион агъалийрин, ис-

пан чІал 399 миллион инсанрин, ингилис чІал 335 миллион нефердин хайи чІал я. Идалай гуьгъуьниз 203 миллион нефердин диде чІал португал чІал, 189 миллион инсанрин дидед чІал бенгал чІал яз гьисабзава. 166 миллион агъалийрин хайи чІал урус чІал я.

Лезги, авар, дарги ва кьумукъ чІалар Дагъустандин виридалайни чІехи чІалар я. Ина годибрин чІалал 3000, ботлихдалди 1500, гинухдалди 400, хваршин чІалал 200 кас рахазва. Дагъустандин вири

чІалари гьукуматдин статус кьачунва. КІел-кхъин авай 14 чІал «титулдин халкъаринбуру» яз гьисабзава. Гъавилай Дагъустандин гербда лекърен луварал алайди 14 цІакул, яни чІалан иесийрин ярж я.

Алай вахтунда Россиядин 180 халкъди 200 чІалакай менфят кьачузва. И уьлкведин гзаф чІалар авай республикайрикай сад Дагъустан я. 70 миллетдин векилар яшамаш жезвай ина 32 чІалал рахазва. Абурукай 14 кхъинар авай, 18 кхъинар авачирбуру я.

Baş redaktor
Sədaqət KƏRİMOVA
www.samuronline.com
sedagetkerimova@gmail.com

✓ **Къегъал женгина, дуст кІеве авайла чир жеда.**
✓ **Мез ава агуддай, мез ава – кьакъуддай.**
✓ **Патанбуруз гуж, жуванбуруз акъул кьалур.**

Ünvan: AZ 1073 Bakı,
Mətbuat prospekti,
"Azərbaycan" nəşriyyatı,
3-cü mərtəbə, 101-ci otaq.
055-530-10-05